

Милорад ЈЕВРИЋ

ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ И КОСОВО

Аутор је указао на блискост између Војислава Илића и Бранислава Нушића, пријатељство њихово велико, док су као дипломатски представници Србије службовали 1893. године у Приштини, Нушић као конзул, а Илић као писар прве класе. У раду је приказана њихова сарадња на истим националним задацима, а посебан акценат стављен је на песме које је Војислав Илић, већ при крају живота, написао управо у Приштини ("Амор на селу", "Муратово тулбе", "Косовски соколови", "Кад се угаси сунце" и друге).

Кључне речи: Приштина, конзулат, Нушић, песме о Косову

Песник Војислав Илић је своје стваралаштво и активни део живота завршио у Приштини. Након полугодишњег службовања на Косову њему је остало само још толико времена да, преко Скопља, оде до Београда и да тамо умре. Дотичне чињенице, мислимо, до сада нису довољно узимане у обзир када се сагледавало значајно и разноврсно дело овог јединог песника српског реализма. Зато је важно анализирати све епизоде боравка Војислава Илића на Косову како би се што боље разумело целокупно његово књижевно дело, али и да би се потпуније проговорило и о тадашњим приликама на Косову које су сагледаване и доживљене кроз емотивну и искуствену призму овог изузетног песника и човека.

Српски конзулат у Приштини за две последње деценије турске владавине над Косовом и другим деловима јужне Србије радио је неколико година, а од тога боравак Војислава Илића као вицеконзула трајао је свега око пола године. Илић је био секретар конзулу Браниславу Нушићу, који је овде службовао око четири године. Нушић је своје конзулско место наследио од претходног конзула Луке Маринковића. Иако Илић није дуже радио и живео у

Приштини, ипак овај период проведен на Косову оставио је видан траг у његовој литератури и политичком ангажовању. То је било немирно време с краја XIX века, када су се примећивали осетни знаци слабења отоманске империје, а долазило је и до наглог јачања арнаутских разбојничких банди и њихових насртаја на српски народ широм Косова и Метохије. Сведочења о овим зулумима бележио је, поред конзула Нушића, и сам Илић, али се овај за поменуто време свога краткога живота више бавио књижевним радом, те су сведочења које је о њему оставио велики комедиограф важнија и потпунија. Нушићева сећања и забелешке такође добро оцртавају лик Војислава Илића као човека и песника, али и као националног радника и родољуба који се није много премишљао да ли да оде на Косово или не. Илићев долазак на Косово десио се после ступања на краљевски престо Александра Обреновића 1. априла 1893. године. Наш песник се понадао да ће нови краљ нешто позитивно мењати у Србији и чак му испевао неколико слављеничких песама, али су наступила прва разочарања у тадашњу радикалну владу, болест је почела да га нагриза, а видело се да и краљ Александар креће стопама свога оца Милана.

"Та криза одразила се и у песништву и у животу Војислава Илића. Њему је живот у Србији поново постојао неподношљив, и када се његов пријатељ Бранислав Нушић јавио са понудом да заједно с њиме пође у Приштину на нову дужност у тамошњем конзулату, Илић се није много премишљао"¹.

Илић је 25. маја 1893. године постављен за писара I класе конзулата у Приштини и имао је превасходан задатак да у свему помаже конзула Бранислава Нушића, с којим је пријатељевао још од младих дана у Београду. Нушић је оставио значајна сведочанства о том најранијем познанству и друговању са Илићем, од кога је био четири године млађи, али коме ће бити претпостављени у неколико наврата. Поводом четрдесетогодишњице настанка комедије *Народни посланник* Нушић је оставио један сажет напис објављен у *Српском књижевном гласнику*, где је најпре истакао велики значај песничке куће Јована Илића у Београду, која је била главно књижевно

¹ В. Илић, *Сабрана дела Војислава Илића*, Предговор: Милорад Павић, "Вук Караџић", Београд, 1981, стр. 37.

средиште и састајалиште већине српских књижевника у тадашњем Београду:

"Песничка кућа Илића била је осамдесетих година једини књижевни клуб у престоници. Сви покушаји, и ранији и познији, да се оснује какво књижевно друштво које би књижевнике зближило и дало јачега подстицаја књижевности, нису ни близу добаћивали ономе утицају који је у том погледу имала кућа Илића. Кроз ту кућу, на којој су и дању и ноћу врата била отворена, прошло је неколико генерација књижевника, на прагу те куће сусретали су се стара романтичка књижевност, која је већ изумирала, и нова, реалистична, која се место ње јављала; кроз ту кућу, једном речју, продефиловала је цела наша књижевност седамдесетих и осамдесетих година, почевши од Матије Бана, Љубе Ненадовића, Чедо Мијатовића и Јована Ђорђевића, Лазе Костића, Ђуре Јакшића, Лазе Лазаревића, Милорада Шапчанина, Змаја, Каћанског, Ђуре Јанковића, даровитог и рано преминулог песника, Јаше Томића, тада необично популарног социјалистичког песника, Павла Марковића Адамова, Милована Глишића, Светислава Вуловића, Владимира Јовановића, Јанка Веселиновића, Симе Матавуља, Брзака, Светолика Ранковића, Косте Арсенијевића, типографа, социјалистичког песника, Стеве Сремца, Матоша, Домановића, Шантића, Боже Кнежевића, Љубе Недића, Николе Ђорића, др Милана Савића, Илију Вукићевића, Милорада Петровића, Јована Скерлића и других мање знатних културних и националних радника."²

Прво познанство Илићево и Нушићево датира још из ране младости, када је Илић имао 20 а Нушић 16 година. Они су се одмах спријатељили и њихово искрено друговање и међусобно уважавање трајало је све до Илићеве смрти 1894. године. О тим почецима пријатељства и сарадње Нушић бележи:

"Мене је у кућу Илића увео Војислав, с којим сам још од 1880. године друговао, пошто смо се раније већ сретали радовима у појединим листовима. У почетку се моје и Војислављево познанство сводило на обична виђења код 'Дарданела', знаменитога клуба боемскога и духовнога Београда осамдесетих година, али је, нешто

² Б. Нушић, "Пре четрдесет година", у књизи: *Војислав Илић*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1996. стр. 20-21.

затим, наше познанство постало тешње, па сам постао, не само свакодневи гост већ погдекад и становник куће Илићеве".³

Може се са сигурношћу тврдити да одређивање Илићево за помоћника Нушићевог није било без повезаности са овим њиховим пријатељством и друговањем. Онако како су се срдечно развијали односи између два писца, такав ниво односа задржан је и касније, када је, млађи по годинама, Нушић, шефовао старијем Илићу.

Пре доласка на Косово Илић и Нушић ће заједно учествовати у српско-бугарском рату 1885. године, који је непотребно повео и олако изгубио сујетни краљ Милан. Без обзира на оправданост овога рата, Илић и Нушић су се, као искрени родољуби, одазвали позиву владе и учествовали у њему. И тада је Нушић био претпостављени Илићу, учећи га војним вештинама и дисциплини. Тада су као искрени пријатељи и другови делили све, па и љубав:

"Заједнички смо се заљубили у једну лепу Јагодинку и изјавили смо јој да ће нам само тако драга бити ако нас буде обојицу подједнако волела. Чак смо поделили и власт, мислим моју капларску власт. Дању, за време обуке, ја сам био претпостављени њему, ја сам командовао, а он је слушао; ноћу, он је био претпостављени мени, он је командовао, а ја сам слушао".⁴

Из једног Илићевог писма другој својој жени Зорки сазнајемо да је наш песник у Приштину стигао 18. јуна 1893. а ту се још поручује да му и жена дође на Косово, "јер без тебе, о љубезна, за покој ми душа не зна!" У истом писму он описује и Приштину, која му се учинила прилично лепа и интересантна: "Што се саме Приштине тиче, имам да ти кажем то да је варош релативно лепа и сви ме уверавају да је здрава. Само им не ваља вода. Но ово последње тиче се више тебе пошто мене вода не интересује бог зна како".⁵ Из назначеног писма стиче се утисак да су, поред осталих, и здравствени разлози одвели Војислава пут југа, али оштрија клима и велика висина Приштине, како ћемо даље видети, нису погодовали нарушеном здрављу Илићевом. Он је у Приштину довео жену и децу и намеравао ту дуже да живи.

³ Исто, стр. 21.

⁴ Исто, стр. 112.

⁵ В. Илић, *Сабрана дела Војислава Илића*, Преписка, редакција и коментар: Милорад Павић, "Вук Караџић", Београд, стр. 73.

Српски конзулат у Приштини, који је основан 1889. године, био је релативно пристojно станиште за нашег песника. Прилике у којима је конзулат радио у неколико следећих година, међутим, биле су изузетно тешке и опасне. Нушић и Илић наследили су конзула Луку Маринковића, кога су Арнаути заклали приликом бријања. Сигурности није било ни у самој Приштини, а још мање у другим варошицама и забаченим селима. Из свих крајева Косова и Метохије конзулату су стизали жалосни гласови о сваковрсним насиљима над Србима. Задатак конзулата био је, између осталог, да о тим зулумима извештава владу у Београду и да, колико може, код локалних турских власти утиче на њихово смањивање.

Но, упркос недаћама и непријатељском држању турских власти, Илић се у Приштини веома добро снашао и задивљујуће достојанствено држао. Добио је солидну кућу тик уз конзулат, набавио покућство и почео да обделава башту. У слободном времену радо је посећивао околна места и бројне знаменитости. Према турским властима и арнаутском становништву држао се храбро и достојанствено и у томе је био прави потомак српског племићског понашања и славе. У својим сећањима његова жена Зорка бележи:

"Носио је сабљу као конзуларни чиновник, што је међу Арнаутима била велика смелост. Нико раније то није чинио на Косову. Што је добро прошао тада, има да захвали свом пријатељу Бахир-паши."⁶

О Илићу као свом ревносном службенику сведочио је Нушић после много година од песникове смрти. Нушићеве забелешке и накнадна освртања драгоцене су зато што осветљавају приватни и службени лик Илићев. Ево како то чини наш најпознатији комедиограф:

"Интересантан је био тај однос шефа и потчињеног, који је тад постојао између мене и Војислава. Војислав је тај однос са највећом коректношћу одржавао. Када би били сами у канцеларији, били смо своји и водили смо интимне разговоре, као и раније код 'Дарданела', али чим би ко ушао к мени, па ма то била и послуга, Војислав би се усправио као свећа и стојао преда мном понизно,

⁶ Исто, стр. 229.

титулишући ме са: 'Господине конзуле!' и не одајући се ничим, ни покретом, ни речју."⁷

Поред тога што је Нушићево службовање и друговање у Приштини било прожето искреношћу и међусобним уважавањем, оно је било испуњено и одговорним национално-политичким радом и патриотизмом, у којем ниједан од њих није заостајао. Међутим, Илићева болест, туберкулоза, није му дозвољавала да се овај посао настави на дугу стазу, па да донесе и плодносније резултате. Нушићева кћерка Маргита (Гита) Нушић-Предић забележила је у накнадним присећањима: "Војислав и Нушић нису дуго били заједно у Приштини. Већ прва зима, која на Косову може да буде врло оштра, оборила је Илића у постељу, те је брзо пренесен у Скопље, где је било бољих лекара, а затим у Београд, где је умро јануара 1894. године".⁸

Ако због болести и краткоће времена проведеног на Косову Илић није мога богзна шта порадити на националном плану, од њега је, ипак, остала једна карактеристична забелешка која нам сликовито представља ондашње прилике у овим крајевима. У једном писму свом другу и песнику Кости Арсенијевићу Илић сведочи о немирима и сукобима који су се дешавали и у самој Приштини:

"Ономад на ноћ припуцаше пушке око наше куће. Ја сам још седео и пио 'рујно вино'. Диге се галама, кад тамо, а оно се потукли неки 'сароши' са патролом. Том приликом убије Онбаша једног несретника од кога су и Срби и Турци и Арнаути пропиштали, убио га је на месту, али онај је први пуцао и Онбашу ранио смртно те је пред зору издахнуо. Најлепше је то што су многи мислили да је нападнут консулат па су са мартинкама трчали пут консулата санћим да бране а извесно надајући се пљачки".⁹

Иако се Илић веома интересовао за политику,¹⁰ он је неупоредиво више волео књижевност, којој је посветио сав свој

⁷ Поменута књига: *Војислав Илић*, стр. 109.

⁸ В. Вуковић, *Из српске књижевности 19. века*, Универзитет у Приштини, Приштина, 1993. стр. 266.

⁹ В. Илић, *Сабрана дела Војислава Илића*, Преписка, "Вук Караџић", Београд, 1981. стр. 75.

¹⁰ "Политику је много волео и ватрено о њој расправљао. Његов отац је мрзео Аустрију и у томе духу васпитавао и синове." (У књизи *Војислав*

живот. Да је књижевност више ценио од политике и националнога рада, налазимо потврду не само у његовом обимном књижевном делу већ и у његовој експлицитној изјави исказаној у једном писму жени Зорки, где дословно стоји: "Стихови ме више занимају него политика".¹¹ И сам Нушић слично констатује у сећањима на Илића и његов рад у Приштини:

"Једном однесем у његову канцеларију хрпу бележака о арнаутским зулумима на Косову, да их среди и изради извештај за Министарство, напомињући да ми је ствар хитна. После два дана обиђем га у канцеларији да видим ради ли и затечем га одиста у послу. Али кад завирим у папир који је пред њиме, на моје велико запрепашћење видех стихове.

- Побугу, Војиславе, па не пишеш ваљда извештај у стиховима?

- Знаш - диже Војислав главу - да завршим ово. Почео сам па да завршим!

Била је то Војислављева песма *Амор на селу*. И арнаутски зулуми дочекали су да се допева амор на селу".¹²

Мада је Илић на Косову провео само шест месеци, његов књижевни рад на овом подручју јесте значајан и занимљив. Он је и овде наставио активност на сопственом усавршавању и читању литературе. У томе није био нарочито упоран и истрајан, али потичући из једне угледне београдске породице, имао је изванредан аристократски однос према стварности, па и према самообразовању. Пошто му редовно школовање није ишло успешно, он ни у самопоучавању није показивао доследност и радозналост. Из Приштине пише писмо у којем се каже: "Решио сам се да баталим француски па да почнем да учим да свирам тамбуру. То је много занимљивије и 'хоће се мање времена' ". Ово показује да је Војислав Илић испољавао прави дар за уметност и лепоту, да је поред поезије волео и музику и бавио се њоме. Када се зна да је увек волео да се лепо обуче и да му је необично складно пристајала официрска

Илић, Избор и редакција: Милорад Павић, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966. стр. 99.

¹¹ В. Илић, *Сабрана дела Војислава Илића*, Преписка, "Вук Караџић", Београд, 1981. стр. 32.

¹² Б. Нушић, Војислав Илић као чиновник у књижи: *Војислав Илић*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966, стр. 109-110.

дескрипцији остварена су успешније и могу се мерити са најбољим описима из његове дескриптивне поезије. Ево једног таквог места са самог краја *Амора*:

*И очи њодиже к небу. А дошле олуја сшаде,
И један свештао зрачак кроз шавне слојеве њаде
И њоља обасја собом. А озго, с висина шавни',
Равни удари звона шноњаху у мирне равни.*

Илићева кратка песма *Арнауџка* није писана на Косову, већ много раније, 1889, док јој је повод, вероватно, био у неком актуелном догађају који се могао збити на Косову и Метохији. Песма је штампана у часопису *Коло*. Зашто је Илић писао баш о жени, Арнаутки, можемо само нагађати, с обзиром на њену потпуно потчињену улогу у традиционалном арбанашком друштву; у реалном животу тога времена арбанашка жена се не може замислити са пушком на рамену. Ова песма је у својој основи романтичарског карактера, који представља закаснели одјек овог стила у његовој поезији.

Војислав Илић је био рођени песник који се често и у обичном животу изражавао стиховима. Он је био велики мајстор стиха и риме, па му заиста није било тешко да и свакодневне догодовштине и прозаичне ситуације исказује на поетичан и ритмичан начин. Тако се десило да и један службени допис Министарству спољних послова у Београду напише у облику песме која се зове *Службено из Пришћине*. У овој песми-писму Илић у име конзулата, дакле и самог Нушића, тражи од Министарства паре које једно дуже време нису стизале, па су нашим писцима и конзуларним радницима биле преко потребне. Илић је убеђивао Нушића да ће такав допис пре изазвати позитивне реакције него што ће то учинити уобичајени допис. "Војислав је био у праву" - бележи Нушић. "Овај акт прочитало је цело Министарство, почев од министра па до најмањег чиновника, и ми смо добили новац пре но сви конзулати."¹⁴ Ова стихована проза ипак није без извесне љупкости, те је као таква направила позитиван утисак у једном актуелном тренутку. Ето примера како поезија, макар као пука форма, може деловати на људе

¹⁴ Б. Нушић, Војислав Илић као чиновник, књига: *Војислав Илић*, стр. 111.

и њихове реакције. Илић је, додуше, мислио да остави и трајан траг "У вашој каси и вашој архиви."

На Косово се може односити још једна песма, *Старо доба*, у којој се сучељавају два стила и два идеоошко-политичка мишљења. Песма се односи на цара Душана и његово славно доба. У првом делу она је писана стилем и метром поезије, док је њен крај потпуно у духу идеја Светозара Марковића и каснијих радикала који су тражили више реализма и више социјалних тема у литератури. Војислав Илић је био ватрени присталица Радикалне странке, родоначелник радикализма у Србији био је управо Светозар Марковић у три последње године свога живота. У духу њихових идеја једино се могу разумети наредни стихови:

*Тад зајева један од богаља:
"Дели браће, дели робе!"*

Јубиларне 1889. године објављене су две песме које се односе на Косовски бој и његове јунаке. Песме су пригодног карактера и са насловом *Косовски соколови* и *На њрославу косовске њејшћоґо-дишњице*. Али још један пригодан разлог био је повод њиховом настанку. Те године абдицирао је омражени краљ Милан и уступио свој престо тројном намесништву, до пунолетства младог краља Александра. Илић се понадао да ће ова промена, уз тадашњу радикалску владу, донети бољитак Србији. Велике промене су се и десиле, али је касније краљ, преузевши власт, наставио стопама Милановим, испољавајући самовољу и гушећи сваки демократски преображај. Илић је у овој другој песми, у духу тадашњих радикалних настојања, подсећао новог краља на неослобођене крајеве под Турском и неосвећено Косово. Али и други крајеви су неослобођени, као:

*Врла браћа са Миљацке,
-Са Неретве и Вардара.*

Војислав Илић имао је намеру да напише један велики спев о Косову, али га је прерана смрт претекла у томе племенитом настојању. О томе Нушић наводи Илићеве речи: "Жао би ми било да

умрем а да не израдим 'Косово'".¹⁵ И Јован Скерлић у обимној студији о Војислављевом песништву такође слично потврђује:

"Као Бранко Радичевић, и он је намеравао да напише еп о бици на Косову, да оствари сан готово свих српских песника који су толики покушавали и који још чека 'човека послана од Бога' који ће га остварити".¹⁶

Илић је Нушићу говорио шта би отприлике садржавао тај спев, а наш велики комедиограф то је овако забележио:

"Мислио је да прибере све бајке које се односе на поједине развалине, на места, на јунаке итд., па да направи једну красну киту. Таквих бајака и веровања има доста на Косову; има цвећа које плаче, има студенаца светих који извиру испод ђивота; има траве на којој народ види крв".¹⁷

Овде је приближно назначено шта би све обухватио тај велики циклус песама о Косову, али како би се ти делови склопили у једну већу целину, то вероватно тада није знао ни сам Војислав Илић. Нама ипак остаје да судимо само о једној песми из тога претпостављеног циклуса, а то је његова позната песма *Мурајово тулбе*. Као радознао човек и песник, Илић је одмах по доласку у Приштину почео да обилази поједина значајнија места. У већ цитираном писму Кости Арсенијевићу од 22. јула 1893. он ће написати: "Шврљао сам до сада прилично Косовом, а био сам и у Грачаници и Јањеви. Околина је лепа и богата..."¹⁸ Газиместан и Муратово тулбе није могао заобићи. За песму под тим насловом Илић ће рећи да је писана "другом половином 1893. године", док је за већину других увек тачно назначавао датум настанка. То говори да је ова песма стварана у нешто дужем периоду, па отуда и њена савршеност у песничким сликама и контрастима. Овакав приступ једној теми сугерише нам и поетичку концепцију за писање спева о Косову. *Мурајово тулбе* јесте једна од последњих великих песама које је Илић написао:

¹⁵ Б. Нушић, Исто, стр. 125.

¹⁶ Б. Нушић, Исто, стр. 125.

¹⁷ Б. Нушић, Исто, стр. 125.

¹⁸ В. Илић, *Сабрана дела Војислава Илића*, стр. 75.

*Мир вам, јуначки њреци, шћо самрћ ѡримистће часно,
Мир вам на ѡљу смрћи, гђе месец ѡрејери јасно
И ноћ дубока влада;*

*Гђе данас варварин Черкез усамљен ѡљаном блуди,
И једнолику ѡесму извија из снажних груди
Гонећи мршава сћада.*

У поетском стваралаштву још једна песма заузима изузетно место. То је предсмртна песма *Кад се угаси сунце* и она је, вероватно, последња коју је Илић испевао. Осим тога што наговештава скору смрт, она је и по уметничким вредностима најаву једног читавог преокрета у овој поезији. Поетика симболизма овде је добила свој потпунији смисао и садржај. Међутим, не зна се где је песма настала, а објављена је тек после Војислављеве смрти. Врло је вероватно да је и она писана на Косову, пошто је из Приштине, као тешко болестан, Илић пребачен најпре за Скопље, а одатле одмах за Београд, где је и умро 21. јануара 1893. године. Оваква песма није могла настати у једном даху, она је писана у нешто дужем периоду, па је готово сигурно да је и она настала на Косову. У предсмртном боловању јавиле су се халуцинације, песнику су се привиђала различита чуда и наказе. Нервно растројен, Илић постаје веома раздражљив и преосетљив на боје и звукове. Зато ова песма верно одражава поремећено емотивно стање песниково:

*Из мрака, из неба, земље, извиру чудесне ѡриче.
Гласова све јаче бива и ваздух чистћо ври...
Један се церека лудо, а дрући очајно кличе,
Као духови зли.*

*Но ја их разумем лејо. То нису нечистће сени,
Но моје немирне душе неѡјевани јад.
Они се оћимају бурно и сву ноћ ѡевају мени
Кроз ѡјусћели сад.*

Но, песма није само значајна због аутентичности једног духовног стања, већ је она важна и због знатних стилских и иновацијских момената. У њој долази до брисања граница између објективног и субјективног света, кошмарно стање једног узбуђеног

субјекта изражено је симболима и песничким сликама високог зрачења, песник зна да завири и мимо онога што је видљиво и искуствено. Симболистичке одлике појавиле су се баш у време распламсавања симболизма у Француској. Симболистичких назнака код Илића има и у неким претходним песмама, али оне овде долазе до пунијег изражаја, мада је нагла смрт прекинула природан ток њиховог пуног развитка. За ову нашу тему важно је констатовати да су та прва зрелија искуства на овом плану стицана управо на Косову, Косову као великом симболу укупне српске духовности и културе.

После Косова Илић није више могао певати. Зато његов боравк и рад у Приштини баца посебно, рекли бисмо, ново светло у читању и промишљању ове поезије. Тај период стваралаштва представља круну његовог стваралаштва, иако се оно овде нагло прекида и остаје незавршено. Иако је живео у XIX веку, зачетим косовским циклусом Илић закорачује и у XX столеће. Он није једнолик песник, већ се означава и као романтик, и као реалиста, и као класициста, и као симболиста и парнасовац, у чему се он остварује као утемељивач модерне књижевности XX века. Можемо само наслућивати, да је дуже живео, колика би и каква била метаморфоза целокупног његовог поетског стваралаштва.

Milorad Jevrić

VOJISLAV ILIĆ AND KOSOVO

Author marked the close relation between Vojislav Ilić and Branislava Nusića and their great friendship, while they, as diplomatic representatives of Serbia, worked in Priština during 1893. Nusić as consul and Ilić as the first class clerk. The paper describes the their cooperation on the same national tasks, special accent was laid upon the poems that Vojislav Ilić, at the end of his life, had wrote in Priština (Amour at the Village, Murats turbe, Kosovian hawks, When the Sun Sets Off and others).

Key words: Priština, consulate, Nušić, poems on Kosovo